

ВІДГУК

офіційного опонента доктора філософських наук, професора Панкова

Георгія Дмитровича

**на дисертацію Хромця Віталія Леонідовича
«Богословська освіта як феномен релігійного
та світського освітнього простору України»,**

**подану на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук
за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство**

Постсекулярна ситуація, яка охопила значну частину світового простору, включаючи Україну, характеризується тенденцією розширення системи богословської освіти. Цьому сприяє ціла низка умов, які не обмежуються лише наявністю державного та правового забезпечення автономії та вільного розвитку названої освіти. Тут важливе значення набуває формування цінностей толерантності та діалогу між світською та релігійною громадськістю в їх взаємній спрямованості до вирішення найважливіших питань соціального і духовного розвитку сучасності. Але при цьому як серед прихильників релігійних традицій, так і світської культури надзвичайно актуальним постає питання про гідні «відповіді» певної традиції на «виклики» постсекулярної епохи. У зазначеному плані проблема богословської освіти викликає жваву полеміку серед сучасників, котрі вживають різні підходи до даної проблеми. Тому запропоновану В. Л. Хромцем тему цього дослідження слід визнати науково затребуваною не тільки стосовно з'ясування ситуації освітнього процесу в Україні, але і в більш широкому гуманітарному горизонті.

У дисертації В. Л. Хромця обґрунтовано актуальність обраної теми, чітко визначено мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, переконливо викладено наукову новизну виконаної роботи, запропоновано та обґрунтовано відповідні методи вивчення поставленого для вирішення кола конкретних проблем.

Методологія дослідження ґрунтується на позиції світського академічного релігієзнавства з характерним йому позаконфесійним підходом, що дозволяє усвідомити систему богословської освіти, абстрагуючись від конфесійної заангажованості. Водночас зазначена демаркація супроводжується діалогічним ставленням до конфесійного богословського середовища у співвіднесенні з гуманістичними цінностями. Позиція автора, що розділяє необхідність розширення прав і свобод в галузі богословської освіти, продиктована його гуманістичною орієнтацією у погляді на релігійну культуру. Цей погляд пронизує весь зміст цієї роботи, значення якої слід розцінити не тільки в когнітивному, але і в аксіологічному аспекті, завдяки якому науковій праці гуманітарного профілю долають однобоку сцієнтичну спрямованість і включають в себе ціннісно-цільові орієнтири.

У дисертації автором реконструйовано богословську освіту як автономну систему в єдності складових її компонентів. Для цього переконливо здійснена демаркація між богослов'ям і релігієзнавством, філософією релігії і релігійною філософією, а також визначено співвідношення між богослов'ям і наукою, між духовною і богословською освітою. Відомо, що процес становлення цієї освіти в незалежній Україні співіснував з домінуванням у суспільній свідомості колишнім атеїстичним поглядом на розмежування вищезазначених понять, що призвело до деформації практики його становлення. Тому доцільність проведеного дослідження вбачається не тільки в теоретичному значенні, але також стосовно до освітньої практики.

Богословська освіта як автономна система представлена дисертантом з урахуванням його диференціації на конфесійну, позаконфесійну і міжконфесійну моделі, в яких практикуються різноманітні форми самовираження богослов'я. Дана обставина дозволяє представити розглянутий феномен у якості широкої публічної сфери, яка далеко виходить за межі вузько-аудиторного середовища, що необхідно враховувати в практиці формування відповідної законодавчої бази. Особливо слід

підкреслити, що заслугою дисертанта є виділення і осмислення міжконфесійної моделі духовної освіти, що є новизною в типологічному його трактуванні, яку рекомендується враховувати в подальших дослідженнях богословського освітнього процесу.

Виділені моделі богословської освіти ретельно досліджені в єдності синхронії і діяхронії. У синхронічному аспекті вони представлені у вигляді трьох типів, які співіснують протягом окремих етапів розвитку духовної освіти. Особливу увагу приділено їх функціонуванню в пострадянській Україні. Автором виконано значний обсяг роботи по збору та систематизації емпіричного матеріалу, оформленого в спеціальних таблицях, які дають можливість скласти чітке уявлення про складну мережу сучасних богословських інституцій і соціокультурних каналів акумуляції богословської освіти. Одночасно визначена роль таких каналів у розширенні та поглибленні відкритості сучасного богослов'я до його культурного оточення, а також у формуванні в свідомості богословів діалогічного дискурсу і прагнення з їх боку до міжконфесійного діалогу.

Діахронія представленого дослідження охоплює широкий історичний діапазон формування і розвитку богословської освіти в Україні. Дана проблема з логічною послідовністю, детальністю і ретельністю демонструється протягом усього другого розділу. Виділено основні етапи розглянутого процесу, проаналізовано характерні для них типи, а також певні інституційні форми. Історичний підхід у висвітленні досліджуваних питань органічно поєднується з типологічним і функціональним підходами. Здійснене дослідження сприяє з'ясуванню картини взаємин виділених автором основних моделей духовної освіти, які не зустрічаються в «чистому» вигляді, але риси і функції яких переплітаються, утворюючи складну панораму освіти в богословському середовищі в його цілісності, а також в його основних моделях. Осмислення історичного минулого духовної освіти в Україні не є в роботі В. Л. Хромця самоціллю. Воно являє собою узагальнення досвіду зазначеного процесу, що дозволяє зробити з нього

серйозні висновки, визначивши суттєві риси богословської традиції і окремі інновації, властиві тій чи іншій епосі.

Значне місце в рецензованому дослідженні відводиться вивченню нормативно-правової бази богословської освіти. Акцент тут поставлено на висвітленні пошуку оптимального механізму правового регулювання його функціонування, який відповідав би демократичним процесам України як сучасної цивілізованої держави. Відзначаючи парадокси нормативно-правового забезпечення богословської освіти, автором досить добре проаналізована ситуація протистояння демократичних сил бюрократичному формалізму в питанні визнання державними органами освітньої та наукової діяльності установ вищої духовної освіти. Дисертантом висвітлені шляхи і механізми вирішення проблеми урівнювання в правах між духовно-конфесійними і світськими установами, а також державного визнання результатів освітньої та наукової діяльності, при якому усуваються дискримінаційні заходи щодо релігійних інституцій.

Загалом у дисертації В. Л. Хромця реконструйовано складну та асиметричну ситуацію богословської освіти в Україні. Дисертант переконаний, що в даний час у нашій країні почався новий етап у розвитку богословської освіти. У зв'язку з цим у роботі визначені тенденції оптимізації даного процесу з урахуванням поліконфесійності та домінування світської освіти в громадському і культурному просторі нашого суспільства.

Поряд із зазначеними вище досягненнями, необхідно вказати на деякі зауваження та висловити окремі побажання на адресу докторського дослідження Хромця В. Л.

1. Викликає заперечення позиція світоглядного нейтралітету, яка автором приписується релігієзнавству і одночасно власній позиції щодо характеру роботи над цим дослідженням. Цим самим, дослідник прагне відмежуватися від однозначності прорелігійної або антирелігійної орієнтації стосовно вирішення поставлених у дисертації завдань (р. 26, 74). Однак, як видається, буття людини і його свідомість, включаючи фігуру дослідника-

релігієзнавця, не в змозі абстрагуватися від ціннісного орієнтування в світі, в силу чого і формується певний світогляд. Навіть декларування світоглядного нейтралітету саме по собі є виразом відповідного світогляду. Крім цього, автор впровадив у своє дослідження властиве йому гуманістичне ставлення до освіти, що не стикується з висунутою ним вимогою світоглядного нейтралітету.

Поряд із зазначеною обставиною, слід вважати про нездійсненність авторської вимоги на с. 73, що прагне відсікти фактор впливу релігійної або безрелігійної позиції на хід наукового вивчення релігії. Сучасна гуманітарна парадигма звертає увагу на ряд екзистенціалів, котрі виражають в релігійній культурі різні сторони відношення людини до життя, що передбачає не позицію байдужого ставлення до релігії, але співучасного. Безсумнівно, слід погодитися з принципами конфесійного нейтралітету і світсько-дистанціюючого вивчення релігії академічним релігієзнавством. Однак співвіднесення академічного релігієзнавства з постсекулярною ситуацією в культурі наполягає на принципі «співучасного діалогу», що долає жорстку демаркацію між світською і релігійною культурою, що доречно розцінити у вигляді заходів гуманістичного ставлення до релігії.

2. Викликає заперечення зведення релігієзнавчих досліджень до дескрипції, в якій вбачається засіб у подоланні ідеологічної заангажованості. Між тим, неминучі оціночні судження, типу «сприяє», «впливає», «протистоїть», «не відповідає» тощо, мають аксіологічну та ідеологічну «завантаженість», а також значення інтерпретації. Крім цього, включення в систему релігієзнавства герменевтики означає вихід досліджень релігії за межі описовості на рівень інтерпретації. Очевидно, в методологічному відношенні автор є прихильником класичної наукової раціональності, яка в даний час поступово втрачає своє колишнє домінування в гуманітарних науках.

3. Викликає заперечення авторське розмежування богослов'я і релігієзнавства у висновках до першого розділу. Релігієзнавство не зводиться

тільки до його атеїстичної парадигми, що відкидає Надприродне існування Бога. По-перше, обсяг світського світогляду виходить за межі атеїстичного світогляду і включає до свого складу також позицію скептицизму, якої може дотримуватися дослідник у відношенні до нуменозного. По-друге, релігієзнавство не зводиться тільки до його світської академічної парадигми, але також існує в парадигмі теологічного релігієзнавства, що має бути загальноновизнаним серед релігієзнавців.

4. Рекомендується звернути серйозну увагу на деякі інші аспекти співвідношення конфесійного і світського богослов'я.

1). Пропонується враховувати два діаметрально протилежні контексти осмислення ідеї Бога – містико-трансцендентний, що співвідноситься з іманентно-культурним буттям, а також іманентно-культурний, в якому трансцендентне і містичне вписуються у вигляді культурних феноменів.

2). Врахувати протилежні ціннісно-цільові установки, які в розглянутому співвідношенні не слід зводити до гносеологічного критерію. Для конфесійного богослов'я характерне утвердження пріоритетного значення сотеріологічного вектору (ідеалу спасіння в трансцендентному), на який орієнтується осягнення Бога. Останнє розглядається не у вигляді гносису, як це виглядає в дисертації, але в контексті праксису. 3). Нарешті, доцільно звернути увагу на характер особистості богослова – конфесійно зорієнтованого або світської орієнтації в їх зіставленні. При цьому питання про ідентичність богослова (стор. 51) доречно перемістити з конфесійного в парадигмальний контекст роздуму над поставленим питанням.

5. Визнаючи значну вагомість наукових заслуг М. М. Заковича, на авторитет якого посилається на стор. 50-51 дисертант, вважаю необхідним підкреслити обмеженість соціологізаторського погляду на характер богослов'я з урахуванням його персоналістично-екзистенційного виміру, апеляція до якого з боку деяких богословів здійснюється під впливом відповідної парадигми в релігійно-філософській думці. У такому випадку цінність особистості підноситься над її соціальною ідентичністю. А якщо ще

взяти до уваги аскетичний дискурс у богослов'ї, в такому разі виявляється вузькість соціологізаторської оцінки об'єкта дисертаційного дослідження, яка не вирішує питання про трансцедентування як проблему.

6. Автор недостатньо приділив увагу осмисленню внутрішньої культури богословської думки, яку складають різноманітні дискурсивні практики. Особливо вважаю за доцільне звернути увагу на співвіднесення емпіричного, онто-теологічного, етичного дискурсів з персоналістично-екзистенційним виміром богослов'я, а також на мовні способи його самовираження. Слід підкреслити, що богословську освіту не тільки становить її зовнішньо-інституційна мережа, але також її внутрішній, культурний зміст у співвідношенні із загальними гуманістичними цільовими установками сучасної освіти.

7. У п'ятому розділі представлені дві протилежні тенденції розвитку богословської освіти в сучасній Україні: перша – це прагнення до міжконфесійної відкритості та діалогу, друга – дотримання конфесійного партикуляризму. При цьому автор приділив недостатню увагу висвітленню другої тенденції в порівнянні з першою. У зв'язку з цим доречно було б вивчити релігійну публіцистику, щоб більш аргументовано висвітлити зазначену проблему. Втім, осмислення запропонованої мною проблеми значно перевищило обсяг цієї дисертації, і тому зроблене тут зауваження намічає перспективу подальшого вивчення розглянутої дисертантом теми.

Висловлені зауваження зовсім не суперечать загальній позитивній оцінці поданої до захисту роботи. Аналіз основних положень дисертаційного дослідження дає підставу зробити висновок про те, що дисертантом зроблено значний внесок у вирішенні низки актуальних проблем у галузі богослов'я. Результати виконаної роботи значною мірою переосмислюють колишні стереотипи у визначенні співвідношення між конфесійною та світською богословською освітою в науковому середовищі і в освітній практиці України. Вказана обставина сприяє подоланню негативних тенденцій на шляху розвитку богословської освітньої системи в нашій країні. Висновки,

що сформульовані за темою даної роботи, сприяють подальшим розробкам у галузі комплексного вивчення різноманітних питань, що стосуються богословської освіти. Апробація положень результатів виконаної роботи виглядає цілком достатньою стосовно встановленим нормам для докторських дисертацій.

Вивчення змісту дисертації та автореферату дає всі підстави сформулювати загальний висновок, що подане до публічного захисту дослідження Хромця Віталія Леонідовича «Богословська освіта як феномен релігійного та світського освітнього простору України» є самостійним дослідженням актуальної релігієзнавчої проблеми, повністю відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року (із відповідними змінами), а її автор заслуговує на присвоєння наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство.

Офіційний опонент,

**доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії та політології
Харківської державної академії культури**

Г. Д. Панков

Підпис	<i>Г. Д. Панков</i>
ПІДТВЕРДЖУЮ	
Начальник відділу друків та архіву	
	<i>(Г. Д. Панков)</i>
«	20
	р.